

СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ВІЛЬХИ СІРОЇ ТА КЛЕЙКОЇ В МЕДИЦИНИ ТА ФАРМАЦІЇ (ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ)

Музика Н.Я., Грицяк Р.Ю.

Буковинський державний медичний університет

В огляді літератури висвітлено ботанічна характеристика, поширення в природі, хімічний склад та фармакологічна дія вільхи як лікарської рослини. Представлені історичні аспекти використання рослини в народній медицині різних країнах світу. А також подана характеристика застосування лікарських засобів з вільхи сірої та вільхи клейкої в лікувальній практиці.

Ключові слова: вільха сіра, вільха клейка, біологічна активність, фітотерапія, лікарські засоби.

Вільха клейка (чорна) (*Alnus glutinosa*(L.) Gaerth.) та вільха сіра (біла) (*Alnus incana* (L.) Moench.) рід *Alnus* Mill. s.l. об'єднує понад 40 видів та відноситься до родини березових (*Betulaceae*). Латинська назва *Alnus* походить від кельтських слів ал – «при» та лан – «берег», тобто прибережне. Видова назва *glutinosa* означає «клейка» і *incanus* – сивий, сірий. У народі рослину називають вільха, олешина, олешина, олеши́к, ольха [10, с. 61-64].

Вільха клейка листопадне дерево заввишки 20-25 метрів рідше чагарник з чорно-бурою корою. Вільха сіра це однодомне дерево висотою 10-15 (до 20) м., іноді має форму великого чагарника з світло-сірою гладкою корою. Гілки сірої вільхи не важко впізнати навіть зимою – на них не звичайні бруньки. Кожна брунька сидить на короткому стеблі ніби на підставці. Коренева система поверхнева. Стовбур у великих дерев має діаметр до 50 см. Молоді гілки сильно опушені. Листя вільхи сірої чергові, яйцевидні або широкоеліптичні, довжиною від 4 до 10 см, з округлою або сердцевидною основою і загостреною верхівкою (чим вони різко відрізняються від листя вільхи клейкої), зверху зелені, майже голі, знизу сіро-зелені. Черешки листя довжиною 1-2 см, м'ягковолосисті. Молоде листя густо опушене, але не клейке, на відміну від вільхи чорної. Вільха належить до числа не багатьох дерев у яких листя восени ніколи не жовтіє і опадає зеленим. Цвіте вільха задовго до появи листя (березень-квітень), а плодоносе у вересні-жовтні. У обох видів квіти дрібні, одностатеві, зібрані в суцвіття-сережки. Чоловічі сережки довгі, повислі, розташовані по 3-5 на коротких ніжках довжиною 8-12 мм, в квітах по 4 тичинки, оцвіттина чотири роздільна, квітка зовні прикрита червонувато-бурою лусочкою. Жіночі сережки овальні, завдовжки близько 1,5 см, з короткими ніжками, зібрані по 8-10. Жіночі квітки без оцвіттини, маточка з 2-гніздову зав'язю, коротким стовпчиком і 2 довгими рильцями. Цвіте вільха сіра дуже рано: у березні – квітні, на 1-2 тижні раніше, ніж вільха клейка. Квітки запилюються вітром. Жіночі суцвіття до осені утворюють коротку овальну темно-бурю «шишку». У пазухах її луски дозрівають плоди – односімянні плоскі крилаті горішки. Горішки з перетинчастими крилами вага 1000 горішків – 0,5-0,9 г. Плоди дозрівають у жовтні, але «шишки» розкриваються тільки в лютому – березні, тоді і відбувається розсіювання насіння за допомогою вітра. Насіння у вільхи сірої утворюється багато, але насіннєве розмноження не завжди ефективне. Набагато успішніше проходить вегетативне розмноження за рахунок рясних кореневих нащадків. В коренях вільхи поселяються мікроорганізми які поглинають газоподібний азот і виробляють азотисті сполуки які потім потрапляють в ґрунт. Завдяки цьому вільха сіра як і бобові є рос-

линою яка збагачує ґрунт природними азотистими добривами. Зростає вільха швидко, плодоносити починає з 8-10 років, а порослеві особини – дає з 5-7 років, живе всього 50-70, рідко 150 років [16, с. 496].

У природі ареал виду охоплює практично всю територію Європи, Малу Азію, Закавказзя і Західний Сибір. В Україні росте переважно у лісових районах, значні зарослі вільхи зустрічаються на Поліссі та Прикарпатті, а також у деяких лісостепових районах України, рідше зустрічається у степах. Росте переважно на вологих та заболочених місцях, подекуди утворює суцільні вільхові ліси. Також поодинокі і невеликими групами росте вздовж берегів річок, озер і ставків є світлолюбивою та морозостійкою рослиною. Швидко заселяє вирубки і занедбані ріллі.

Офіційною сировиною є супліддя вільхи. Інші частини рослини сережки, листки, кору та корені використовують у народній медицині.

Сировину збирають восени або взимку зрізають секаторами нижні короткі гілки разом з шишками (опавші супліддя не збирають), кору заготовляють на весні, листки застосовують у свіжому вигляді. Найчастіше заготівля сировини проводять при вирубці лісу.

Сушать в печах, сушарках при температурі 50-600 або на горищах чи під навісом, сировину розкладають тонким шаром(4-5см) на папері або матеріалі час від часу перемішуючи. Готова сировина повинна добре ламатись не гнутись. Вихід сухої сировини становить 35-40% від свіжо заготовленої. Запах сировини слабкий, специфічний, смак в'язучий. Зберігають сировину у полотняних мішках або дерев'яній тарі 3 роки [2, с. 768].

Природні запаси сировини вільхи в країні є достатніми і в даний час повністю задовольняють потреби фармацевтичної промисловості України.

Здавна рослину застосовують у різних сферах людської діяльності. Деревину вільхи використовують при побудові гідротехнічних споруд, в меблево-му і фанерному (на Україні 42% фанери виготовляють з вільхи клейкої) виробництві, в електротехніці використовують як ізоляційний матеріал. При сухій перегонці з деревини вільхи отримують деревний оцет і вугілля яке у минулому використовували у виробництві пороку. Вільхові дрова застосовують для копчення риби. Кору для дублення шкір та забарвлення їх в чорний, червоний та жовтий кольори. Вільхова стружка вважається кращою для упаковки фруктів. Хоч мало хто згадає вигляд квіток вільхи, а проте вона є хороший медонос, а ще кращий – пергонос. Рекомендується підгодовувати бджіл пилом вільхи до її цвітіння. Листя використовують як корм для кіз, овець та кролів [1, с. 82-84].

Супліддя вільхи містять тритерпеноїди, стероїди, фенол карбонові кислоти (у тому числі до 4%

галої кислоти) дубильні речовини 6-30% (у тому числі 2,5% гало таніну), кумарини (еллагову кислоту), флавоноїди, жирне масло 16%, вищі жирні кислоти, вищі аліфатичні спирти. Кора також містить дубильні речовини, тритерпенові глікозиди, вітамін РР, листя містить кавову, хлорогенову та протокатехинову кислоти [3, с. 640].

Хімічний склад вільхи обумовлює широкий спектр фармакологічних властивостей. В медицині використовують вільху в якості в'яжучого, проти-запального і кровоспинного засобу при запаленні тонкого і товстого кишечника, ентеритах, колітах, виразковій хворобі шлунка і 12-палої кишки, диспепсії, дизентерії, суглобовому ревматизмі, застуді. Супліддя вільхи застосовують при будь-яких гострих і хронічних розладах травлення: швидко зупиняють пронос, усувають здуття і біль в животі, покращують загальний стан. [5, с. 350; 6, с. 218-220].

Ванни з листям вільхи знімають втому ніг після тривалої ходьби, а також допомагають при обмороженні кінцівок. При запаленні суглобів народна медицина рекомендує покласти хворого на шар свіжих вільхових листя і накрити таким же шаром, а зверху – ще й ковдрою. Через нетривалий час починається рясне потовиділення, яке знімає гострий біль. Такий метод вважається корисним для хворих з слабким серцем і застосовується також при гострому ревматизмі, артриті і подагрі [11, с. 164-165; 12, с. 320-322; 13, с. 282-284; 14, с. 49-51; 15, с. 544].

Годуючим жінкам для рясного виділення молока і при мастопатії рекомендують прикладати до грудей свіже листя вільхи в распареному вигляді кілька разів на день на 30-60 хв. У зимовий час для цього можна використовувати також розпарене сухе листя. Суміш свіжого листя з водою дає хороший терапевтичний ефект при лікуванні гнійних ран та виразок [17, с. 544].

Лікарською сировиною є жіночі плоди-сережки, або ще їх називають «вільхові шишки». Вони багаті таніном (близько 2,5%), галої кислотою (до 4%), дубильними речовинами (6-34%), мікроелементами. Відвар: 4 г супліддя (шишок) заливають 1 склянкою окропу, кип'ятять 15хв. Приймають по 1/4стакана 3-4 рази на день до їди. Навіть при хронічному коліті через 1-2 дні лікування відзначається покращення.

У вигляді відвару використовують для примочок при опіках, запаленні шкіри і для полоскання рота при запаленні і кровоточивості ясен.

Вільха сіра та клейка є офіційною рослиною в Україні. Завдяки виявленим властивостям і досвіду народної медицини шишки вільхи сірої та вільхи клейкої включено до складу таких лікарських засобів – «Альтан», «Альтанова мазь» та «Альтабор» [7, с. 23-29].

«Альтан» (виробник: ЗАТ НВЦ «Борщівський хіміко – фармацевтичний завод», м.Київ), таблетки для перорального застосування, його застосовують для лікування гастритів, не виразкових диспепсій, хронічних гастродуоденітів. У комплексному лікуванні препарат застосовують при виразковій хворобі шлунка та дванадцятипалої кишки, колітах та ентероколітах [8, с. 160; 9, с. 334-351].

Препарат **«Альтабор»** (виробник ЗАТ НВЦ «Борщівський хіміко – фармацевтичний завод», м.Київ), таблетки застосовують для перорального застосування для профілактики грипу, а також при гострих респіраторних вірусних інфекцій.

Альтанова мазь (виробник: ЗАТ НВЦ «Борщівський хіміко-фармацевтичний завод», м.Київ) – мазь для зовнішнього застосування. Її призначають для лікування піодермії, стафілококових інфекцій, трофічних виразок гомілки, опіків легкого і середнього ступеня, гнійних ран у I фазі ранового процесу, дерматозів та при парадонтитах I-II ступеня.

Вільхи супліддя (виробник ЗАТ «Ліктрави», м. Житомир, Україна). Застосовують внутрішньо при гострих та хронічних ентеритах, ентероколітах, колітах та диспепсії. 10 г супліддя вільхи вміщують в емальований посуд, заливають 200мл гарячої кип'яченої води, закривають кришкою і настоюють на кип'ячній водяній бані 30хв, проціджують, залишок віджимають до процідженого відвару. Об'єм відвару доводять кип'яченою водою до 200мл. Дорослим рекомендовано приймати у теплому вигляді по 1 столовій ложці 3-4рази на день за 30хв до їди.

Висновок. Таким чином вільха сіра, вільха клейка – цінні лікарські рослини, які залишаються перспективним об'єктом для подальших фармакогностичних, фармакологічних досліджень, вивчення хімічного складу, лікувальних властивостей та отримання нових лікарських препаратів.

Список літератури:

1. Кількісний вміст деяких сполук в частинах вільхи клейкої./ П.Гречин, О.Хворост, А.Сербін. – 2003// Фармацевтичний журнал. – 2003. – № 4. – С. 82-84.
2. Никитин А.А., Пашкова И.А. Анатомический атлас полезных и некоторых ядовитых растений. – ЛФ.: Наука, 1982 – 768 с.
3. Практическая фитотерапия / Т.А.Виноградова, Б.Н.Гажев, В.М.Виноградов, В.К.Мартинов. – М.: ОЛМА-ПРЕСС; С. Пб.: Издательский Дом «Нева», «Валери СПД», 1998. – С. 640.
4. Тутаюк В.Х. Анатомия и морфология растений: Учебн. Для сельскохозяйственных вузов. – М.: Высшая школа, 1972
5. Носов А. Лекарственные растения. – М.: ЭКСМО- Пресс, – 2001. – С. 350.
6. Универсальная энциклопедия для растений. – Минск, 2002. – С. 218-220.
7. Никитченко Ю.В., Дзюба В.Н., Лемешко В.В./ Биол.вестник. – 1997. – Т. 1, – № 1. – С. 23-29.
8. Барабой В.А. Растительные фенолы и здоровье человека. – М.: Наука, 1984. – С. 160.
9. Дрогозов С.М., Губський Ю.І., Скакун М.П., та ін. Експериментальне вивчення жовчогінної, холелітіазної та гепатопротекторної активності нових лікарських засобів (методичні рекомендації) /За ред. О.В.Стефанова. – К.: Авіцена, 2001. – С. 334-351.
10. Юркевич И.Д., Голод Д.С., Адерихо В.С. Растительность Белоруссии, ее картографирование, охрана и использование. – Мн.: Наука и техника Впервые Впервые, 1979. – С. 61-64.
11. Турова А.Д., Сапожникова Э.Н. Лекарственные растения СССР и их примени. – М.: Медицина, 1983. – С. 164-165.
12. Фармакогнозия. / Под ред. В.Л. Шелюто.- Витебск: ВГМУ, 2003. – С. 320-322.
13. Акопов И.Э. Важнейшие отечественные лекарственные растения и их применение. – Ташкент: Медицина УзССР, 1986. – С. 282-284.
14. Мамчур Ф.І. Довідник з фітотерапії. – К.: Здоров'я, 1984. – С. 49-51.
15. Лікарські рослини: Енцикл.довідник /Відп. ред. А.М. Городзінський – К.: Голов. ред. УРЕ 1991. – С. 544.
16. Чиков П.С. Лекарственные растения. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Медицина, 2002. – С. 496.
17. Коноплева М.М., Кашляк В.Ф. Содержание дубильных веществ и влажности в различных органах и частях ольхи серой. 45 лет фармацевтическому факультету. Сб. научных трудов. – Витебск: изд-во ВГМУ, 2004. – С. 76-78.

Музыка Н.Я., Грицяк Р.Ю.

Буковинский государственный медицинский университет

СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОЛЬХИ СЕРОЙ И КЛЕЙКОЙ В МЕДИЦИНЕ И ФАРМАЦИИ (ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ)

Аннотация

В обзоре литературы освещены ботаническая характеристика, распространение в природе, химический состав и фармакологическое действие ольхи в качестве лекарственного растения. Представлены исторические аспекты использования растения в народной медицине разных странах мира. А также представлена характеристика применения лекарственных средств из ольхи серой и ольхи клейкой в лечебной практике.

Ключевые слова: ольха серая, ольха клейкая, биологическая активность, фитотерапия, лекарственные средства.

Muzyka N.Ya., Hrytsiak R.Ja.

Bukovinian State Medical University

STATE AND PROSPECTS OF USAGE ALDER GREY AND CLUMMY IN MEDICINE AND PHARMACY (LITERATURE REVIEW)

Summary

In a review of the literature were highlighted botanical characteristics, distribution in nature, chemical composition and pharmacological action of alder as a medical plant. Was presented historical aspects of it use in folk medicine around the world. Also the description of the use of alder with gray willow and alder clummy in medical practice was given.

Keywords: alder grey, alder clummy biological activity, medications, phytotherapy.